

# Arkeolojik Sitler ve Derecelendirme Sorunu

Müge SAVRUM KORTANOĞLU

**Keywords:** Archaeological site, Grading, Survey, Listing, Planning.

**Anahtar Kelimeler:** Arkeolojik Sit, Derecelendirme, Tespit, Tescil, Planlama.

*“..kentleri tahrip edilebilir kılan insandır, çünkü aslında insan onları kırılğan ve değerli şeyler olarak ortaya koyar ve onlar için bir dizi koruma önlemi alır.”<sup>1</sup>*

*J.P. Sartre*

Sit ilan edilerek alanın korunmasına yönelik önlemlerin alındığı taşınmaz kültür varlıkları içerisinde, arkeolojik alanların özel bir önemi vardır. Bu önem alanın tekil ve tekrarlanamaz olmasından kaynaklanmaktadır. Arkeolojik varlıkların korunması gerekliliği, arkeolojik sit ilan edilerek kalıntıların ve etki alanlarının ayrıcalıklı bir statüye kavuşturulması sonucunu doğurmuştur. Bir diğer deyişle arkeolojik sit alanı ilanının en önemli gerekçesi arkeolojik varlıkların korunmasına yönelik tedbir almaktır.

## Tespit ve Tescil

İnsanlığın ortak evrensel mirasını oluşturan arkeolojik alanların tespit-tescili, kültür envanteri oluşturulması, korunması ve değerlendirilerek gelecek nesillere aktarılması, başlı başına her aşamasında ayrı bir uzmanlığı ilgilendiren, bazen -interdisipliner çalışmayı gerektiren bir organizasyondur. Bu organizasyon, maddi imkân, teknik donanım, eğitilmiş personel gibi etkenlerin varlığı ile mümkün olabilmektedir. Çeşitli unsurları olan ve genel anlamda koruma olarak niteleyebileceğimiz bu dinamiklerden tespit-tescil, farklı sorunları ve bakış açılarını barındıran bir konudur<sup>2</sup>.

1 Sartre 1943 (2009): 56.

2 Arkeolojik Sit Alanları konusunda çeşitli tartışmalar için bkz. Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması

Arkeolojik alanların tam olarak tespitlerinin yapılarak kültür envanterinin oluşturulması korumanın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır<sup>3</sup>. Bakanlığın denetimi ve yönetiminde, çeşitli kurum ve kuruluşların katılımıyla kültür envanteri tamamlanmalıdır (Serdaroğlu 1990: 74). Bir kültür envanterinin bulunmaması, özellikle bayındırlık faaliyetlerinde kalıntıların zarar görmesine neden olabilmektedir. Bayındırlık faaliyetlerinin proje aşamasında veya her türlü fiziki uygulamanın yapılacağı alanda kültür varlıklarının olduğunun önceden bilinmesi projenin planlanmasında oldukça önemlidir<sup>4</sup>. Ayrıca yapılan tespitler sonucu hazırlanacak envanterlerin, elde edilen yeni verilerle zaman içinde geliştirilmesi, hem bayındırlık projelerinin çevresel etki değerlendirilmesinde (ÇED) hem de bilgilerin güncellenmesi için gereklidir. Bayındırlık faaliyetlerinin yanı sıra, her geçen gün artan yapılaşma, makineli tarım, izinsiz kazılar, doğa kaynaklı etkiler de ciddi boyutta tahribata ve hatta kayıplara neden olmaktadır. Bu etkenler nedeniyle de varlıklardan haberdar olmak önemlidir. Tespitleri yapılan arkeolojik alanların tescillerinin gerçekleştirilerek sit sınırlarının belirlenmesi ise bu alanların devletin koruması altına alınmasını sağlamaktadır.

---

ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu, (14-16 Ekim 1991), Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ve Antalya Valiliği, Antalya 1991.

- 3 1992 tarihinde Valetta'da (Malta) imzalanan "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi" ülkemizde 5.8.1999 tarih ve 4434 sayılı Kanunla uygun bulunarak yürürlüğe girmiştir. 2. Maddede "arkeolojik mirasın bir envanterinin yapılması ve anıtların veya korunan bölgelerin sınıflandırılması" hükmü bulunmaktadır. Yine 3.10.1985 tarihinde Granada'da imzalanan "Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi" 13.4.1989 tarih ve 3534 sayılı Kanunla uygun bulunarak yürürlüğe girmiştir. 2. Maddede "korunacak anıt, bina grupları ile ören yerlerinin kesin olarak tespit edilebilmesi için her bir taraf bu tarihsel varlıklara zarar verebilecek tehlikeli durum doğduğunda, en kısa zamanda gerekli dokümanları hazırlamayı taahhüt eder" hükmü bulunmaktadır. Sözleşmelerin tam metni için bkz. [www.kulturturizm.gov.tr](http://www.kulturturizm.gov.tr).

1990 tarihli ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nün 4. Maddesinde, envanter hazırlanması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Tüzüğü'nün tam metni için bkz. [www.icomos.org.tr](http://www.icomos.org.tr).

- 4 Avrupa Konseyi tarafından 1984 yılında Floransa'da gerçekleştirilen Arkeoloji ve Planlama Sonuçları Toplantısı ve yine Avrupa Konseyi tarafından 1989 yılında Arkeolojik Mirasın Kentsel ve Kırsal Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı yayınlanmıştır. Bu toplantılarda arkeolojik hususların planlama süreçlerine dâhil edilmesi, bayındırlık çalışmalarında arkeolojik kalıntıların korunması hakkında kararlar alınmıştır. Yukarıda ülkemizde kabul edildiği tarih belirtilen Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin 5. Maddesinde, planlama politikalarında arkeolojik değerlerin korunmasına yönelik önlemlerin alınması konusuna değinilmiştir. 1990 tarihli ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nün 3. Maddesinde, uygulama projelerine geçilmeden önce arkeolojik etkilenme araştırmalarının yapılması gerektiği, araştırma maliyetlerinin proje masraflarına eklenmesi, bayındırlık projelerinin arkeolojik mirasa en az zarar verecek şekilde planlanması gerektiği belirtilmiştir.

Korunagelmiş anıtsal mimari öğelerinin yüzeyde rahatlıkla izlenebildiği Antik Dönem yapılarının tespitinde yaygın yöntemler kolaylıkla uygulanabilirken, kalıntıları toprağın altında olan, doğal bir tepe gibi algılanabilecek höyüklerin (hatta zaman zaman tümülüslerin bile) tespitinde belli bir uzmanlık gerekmektedir. Ülkemizde bu varlıkların da tam bir dökümü, sayımı yapılmamıştır (Özdoğan 2006: 50).

Tespit-tescille ilgili mevzuattaki değinmeleri incelediğimizde; ilk aşama olan kültür varlıklarından haberdar olma konusunda, 2863 sayılı Kanun'un 4. Maddesi bağlayıcıdır. Bu maddede taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarından haberdar olan kişilerin, bunu ilgili idarelere haber verme zorunluluğu getirilmiştir. 3386 sayılı Kanun ve 5177 sayılı Kanun ile değişik 2863 sayılı Kanun'un 7. maddesinde ise tespit ve tescil hükümleri belirlenmiştir. Bu bağlamda kültür ve tabiat varlıklarının ve doğal sitlerin tespitinin Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde yapılacağı, yapılacak tespitlerde tarih, sanat, bölge ve diğer özelliklerin dikkate alınacağı, devletin imkânları göz önünde tutularak örnek durumda olan ve ait olduğu devrin özelliklerini yansıtan yeteri kadar eserin tescil edilebileceği, yapılan tespitlerin koruma bölge kurulu kararı ile tescil olabileceği, usuller, esaslar ve kıstasların yönetmelikle belirleneceği açıklanmıştır.<sup>5</sup>

Söz konusu kanun maddesinde geçen devletin imkânları gözetilerek sayısal olarak yeteri kadar eserin korunması hükmü, üzerinde çeşitli tartışmaların bulunduğu bir konudur<sup>6</sup>. Bu bağlamda aynı özellikleri barındıran varlıklardan hangilerinin korunacağı hakkında bir belirleyicilik olmadığından, sübjektif bir karar yetkisine neden olabilmektedir (Tatar *et al.* 1992: 21).

Arkeolojik Sit alanlarının belirlenmesinde ve sit derecelendirilmesinde tespit ve belgelemenin bilimsel esaslara dayandırılması gerekmektedir. Toprak üstünde görülebilen kalıntılara göre belirlenmiş sınırların da mutlaka yeniden değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Özellikle modern yerleşim alanlarında bulunan arkeolojik alanlarda, turizmin geliştii bölgelerde ve alt yapı çalışmaları ile bayındırlık projelerinin bulunduğu yerlerde sınırların belirlenmesi gereklidir.

5 8.8.2011 tarih ve 648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, doğal sitlerle ilgili yetki Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na geçmiştir.

6 Konu hakkında detaylı açıklama için bkz. Kanadoğlu 2003: 100-101.

Tespit, tescil ve envanter oluşturma işlemleri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yetki alanında bulunmakla birlikte ayrıca çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye Bilimler Akademisi'nin 2001 yılında başlattığı Türkiye Kültür Sektörü (TÜKSEK) kapsamında yapılan Türkiye Kültür Envanteri Çalışmaları TÜBA Kültür Envanteri Dergisi'nde (TÜBA KED) yayınlanmıştır.

Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi (TAY), Türkiye'de 1800'lerden bugüne saptanan tüm arkeolojik alanların kronolojik olarak kayıt altına alınması amacıyla 1993 yılında başlamıştır. Arkeolojik mirasın öncelikle elektronik olarak korunmaya alınması, basılı ve elektronik ortamda yayınlanması, Türkiye'nin sistemli biçimde taranarak bilgilerin doğrulanması, Anadolu ve Trakya topraklarındaki gerek doğa gerekse insan eliyle gerçekleştirilen tahribatın izlenerek kamuoyunun uyarılması, TAY projesinin stratejik yaklaşımları arasında bulunmaktadır (Özbaşaran – Tanındı 2001: 284-285).

## Arkeolojik Sit ve Derecelendirme

Sit kavramı yasal zeminde incelendiğinde; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3386 ve 5226 sayılı Kanunlarıyla değişik 3. Maddesinde, tüm sitler birleştirilerek Sit başlığı altında açıklanmıştır<sup>7</sup>. Buna göre; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar olarak tanımlanmıştır<sup>8</sup> (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009a: 2). Bu tanımın içeriğinde kentsel sit, arkeolojik sit, tarihi sit ve doğal sit'e yer verilmiş olup, kentsel arkeolojik sit, karma sit gibi tanımları içermemektedir.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda sadece Sit olarak belirtilen ve ayrımları yapılarak tanımlanmamış olan Arkeolojik Sitler, 1999 tarihli 658 sayılı Arkeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları'nın

7 1972 tarihinde Paris'te imzalanan "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi" ülkemizde 14.4.1982 tarih ve 2658 sayılı Kanunla uygun bulunarak yürürlüğe girmiştir. 1. Maddede Sitler "Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar" olarak tanımlanmıştır.

8 Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün resmi web sitesi [www.kvmgm.gov.tr](http://www.kvmgm.gov.tr)'den alınan güncel bilgiye göre Türkiye'de, 10976 adet Arkeolojik Sit, 32 adet Kentsel Arkeolojik Sit, 255 adet Kentsel Sit, 151 adet Tarihi Sit, 445 adet diğer sit alanları (üst üste sit alanları) bulunmaktadır.

belirlendiği ilke kararında; insanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar olarak tanımlanmış, önem ve uygulama ilkeleri bakımından üç dereceye ayrılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009b: 6-10). Yapılan derecelendirmedeki kıstaslar belirtilmemiştir.

1. Derece Arkeolojik Sitlerde kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmesi, imar planlarında aynen korunacak sit alanı olarak belirlenmesi, bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamayacağı belirtilmiş, istisnai durumlar sıralanmıştır. Buna göre; resmi ve özel kuruluşlarca zorunlu durumlarda yapılacak alt yapı uygulamaları için müze müdürlüğünün ve varsa kazı başkanının görüşüyle konunun koruma kurulunda değerlendirilmesi, yeni tarımsal alanların açılmaması, yalnızca sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyetlerin devam edebileceği, koruma kurullarınca uygun görülmesi halinde seracılığa devam edilebileceği, höyük ve tümülüslerde toprağın sürülmesine dayanan tarımsal faaliyetlerin kesinlikle yasaklanması, ağaçlandırmaya gidilmemesi, yalnızca mevcut ağaçlardan ürün alınabileceği, taş, toprak, kum vb. alınmaması, kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocakların açılmaması, toprak, cüruf, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzeme dökülmemesi, bu alanlar içerisinde yer alan ören yerlerinde gezi yolu düzenlemesi, meydan tanzimi, açık otopark, WC, bilet gişesi, bekçi kulübesi gibi ünitelerin koruma kurulundan izin alınarak yapılabileceği, bu alanlar içerisinde bulunan ve günümüzde halen kullanılan umuma açık mezarlıklarda sadece defin işlemlerinin yapılabileceği, taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulundan izin almak koşuluyla birleştirme (tevhit) ve ayırma (ifraz) yapılabileceği karar altına alınmıştır.

2. Derece Arkeolojik Sitler, korunması gereken, ancak koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenecek, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanları olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda, yeni yapılaşmaya izin verilemeyeceği ancak, günümüzde kullanılmakta olan tescilsiz yapıların basit onarımlarının, yürürlükteki ilke kararı doğrultusunda yapılabileceği, istisnai durumların I. derece arkeolojik sitlerdeki olduğu gibi gerçekleştirilebileceği öngörülmüştür.

3. Derece Arkeolojik Sitler ise; koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlar olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda, geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesi ve geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesinde uyulması gereken kıstaslara değinilmiştir. Varsa onaylı çevre düzeni ve nazım plan kararları ile yerleşime

açılmış kesimlerinde arkeolojik değerlerin korunmasını gözeterek, koruma amaçlı imar planlarının yapılmasına, bu ilke kararının alınmasından önce Koruma Amaçlı İmar Planı yapılmış yerlerde planın öngördüğü koşulların geçerli olduğu belirtilmiştir. Bu alanlarda, inşaat izni verilmeden önce, ilgili müze müdürlüğü uzmanları tarafından sondaj kazısı gerçekleştirilmesi, sonuçlarının kazı başkanının görüşleriyle birlikte kurula iletilmesi ve kurul kararı sonrası uygulama yapılması gerekmektedir. Koruma kurullarının, sondaj kazısı yapılacak alanlara ilişkin genel sondaj kararı alabileceği, taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulundan izin almak koşuluyla birleştirme (tevhit) ve ayırma (ifraz) yapılabileceği, bu alanlarda, taş, toprak, kum vb. alınmamasına, kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocaklarının açılmaması, toprak, cüruf, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzemenin dökülmemesi, ülke enerji üretimine getireceği katkı ve kamu yararı doğrultusunda bu alanlarda koruma kurulunca uygun görülmesi halinde rüzgâr enerji santralleri yapılabileceği, sit alanlarındaki su ürünleri üretim ve yetiştirme tesislerine ilişkin yürürlükteki ilke kararının geçerli olduğu karar altına alınmıştır.

3. derece arkeolojik sitler, planlama yapılabilen alanlar olduğu için, söz konusu planın alanda olabilecek arkeolojik varlıkların korunmasını öngören bir tasarım olması halinde korumayı desteklemesi durumu oluşmaktadır. Ayrıca inşai faaliyetlerden önce müze denetiminde kazı yapılması ve sonucunun Koruma Kurullarına sunulması da, yapılacak işlemlerin Kurul güvenesi altında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla 3. Derece arkeolojik sitler kontrollü ve denetimli bir koruma kullanma statüsü getirmektedir (Madran – Özgönül 2005: 18). Bu aşamada 3. Derece arkeolojik sit statüsünün getireceği uygulamaların muhtemel tehdidinden çok sit derecesinin 3'e düşürülmesinin bir fırsat olarak algılanması tartışılmalıdır.

Sit derecelerinin tanımlanmasında bilimsel nitelikler ve buna yönelik belirleyici kıstaslar yerine, derecelere göre alanda yapılabilecek ya da yapılmayacak uygulamalara yönelik konulara değinilmiştir. Sonuçta yapılan bazı sit derecelendirmeleri çeşitli mağduriyetlerle birlikte arkeolojik kalıntıların zarar görmesine neden olabilmektedir (Madran 2010: 92).

Her arkeolojik alanın bölgesel, dönemsel ve daha birçok farklılığı içeren kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. Alanda yapılmış olan çalışmaların düzeyi ve sonucunda elde edilen veriler sit sınır ve derecelendirmesinde dik-kate alınması gereken bir konudur. Ayrıca bu alanlardaki arkeolojik çalışmalar sürdükçe sit sınırlarını ve derecelendirmesini etkileyen gelişmeler olabilmektedir. Bu sebeple sitlerle ilgili yapılan saptamalar ve alınan kararlar da

arkeoloji biliminin doğası gereği yenilenebilir olmalıdır (Madran – Özgönül 2005: 18).

1989 tarihli Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmeliğin 3/b maddesindeki tanıma göre ise Arkeolojik Sitler; antik bir yerleşmenin veya eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu yer veya su altında bilinen veya meydana çıkarılan korunması gerekli alanlar olarak tanımlanmıştır. Tespitlerde değerlendirme kıstaslarının açıklandığı 4. maddede Arkeolojik Sitler için yazılı bilgi, sathi kalıntılar, bilimsel araştırmalar, çevresel gözlemler, ekolojik gözlemler, bilimsel tahmin ve topografik yapı yönlerinden niteliklere sahip olması gerekli görülmüştür. Söz konusu yönetmeliğin ekinde arkeolojik sit alanlarının I., II. ve III. derece olarak hangi lejant ile gösterileceği belirtilmiş, ancak derece ayırımında gözetilecek kıstaslara değinilmemiştir. Anılan yönetmelik yürürlükten kaldırılarak Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik 13.03.2012 gün ve 28232 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni yönetmelikte Arkeolojik Sit; insanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar olarak tanımlanmıştır. Tespitlerde değerlendirme kıstaslarının açıklandığı 4. maddede arkeolojik sit olarak belirlenebilecekler; kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, Tümülüsler, ören yerleri, akropolis ve nekropolisler olarak sıralanmış ve yazılı bilgiler, sathi kalıntılar veya bilimsel araştırmalara dayanması; çevresel gözlemler ile bilimsel varsayımlar veya topografik açılardan yeterli niteliklere sahip olması kriteri konulmuştur.

Yukarıda belirtilen yönetmelikte 1. Derece Arkeolojik Sit statüsü için; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent kalıntıları ile yerleşim alanları ve sosyal yaşama konu olmuş taşınmaz kültür varlıklarına ait kalıntılar ve buluntuların veya bunu destekleyen taşınmaz kültür varlığı buluntularının yoğun olarak yer aldığı alanlardan olması öngörülmüştür. Herhangi bir arkeolojik alanda bulunan mimari kalıntılar ve taşınmaz buluntular sayıca az olup, kültür tarihini aydınlatmada önemli bir rol üstlenebilir. Bu kriterde geçen yoğun olma kısıtlaması göreceli olabileceği gibi, nicelik olarak az, ancak nitelik olarak çok anlamlı bir alanın hak ettiği sit derecesinde olamamasına neden olabilir.

2. Derece Arkeolojik Sitlerde ise; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini kısmen yansıtan yerleşim alanları ve sosyal yaşama konu olmuş alanlardan olması; ancak 1. Derece Arkeolojik sitler kadar yoğun kültür varlığı kalıntı ve buluntusuna sahip olmayan veya kısmen modern yerleşme birimleri ile de doku bozulmaları görülen arkeolojik alanlardan olması kriteri aranmaktadır. Bu kriterdeki “özellikleri kısmen yansıtmama” ve “I. Derece arkeolojik sitler kadar yoğun kalıntıya sahip olmama” durumu göreceli bir karara yol açabilecektir. “Modern yerleşmelerin doku bozulmalarına neden olması” vurgusu ise, önceden var olan bir arkeolojik alanın üzeri bilinçsizce modern yerleşimlerle kaplandıysa, ortaya çıkan talihsiz durum, arkeolojik varlığın değerinden bir şey kaybettirme unsuru olmamalıdır.

3. Derece Arkeolojik Sit kriterinde ise; ender rastlanılan buluntulardan ve/veya bilimsel araştırmalar, çevresel gözlemler ile bilimsel varsayımlar sonucunda kültür varlığı veya kalıntısı bulunma olasılığı olan alanlardan olması veya 1 ve 2. Derece Arkeolojik Sitlerle etkileşim içinde ve bu alanların korunmasında uzun ya da kısa vadede kamu yararı olan alanlardan olması gerektiği belirtilmiştir. Bu kriterde “ender rastlanan buluntulardan olma” özelliği yine göreceli bir kavram olmakla birlikte bir varlığın ender olması, bir diğer anlamda az gözlemlenebilen bir varlığı işaret etmektedir. Dolayısıyla statü olarak III. dereceden çok I. derece sit olarak korunmalıdır.

Yukarıda açıklanan arkeolojik sit ve derecelendirmeye ilişkin kıstasların bilimselliği eleştirilebileceği gibi, söz konusu yönetmelik yürürlüğe girmeden önce geçerli olan belirleyicilerde herhangi bir kıstas bulunmamaktaydı. Yani geçtiğimiz yıla kadar yapılan sit derecelendirmeleri, karar mekanizmaları tarafından değerlendirilerek gerçekleştirilmekteydi. Her sitin kendine özgü nitelikleri, dönemsel farklılıkları, çevresel faktörleri dikkate alındığında oldukça önemli olan bu kararların bilimsel bir temel üzerine oturtulması ve tüm Türkiye genelinde aynı bakış açısı ve kriterlere göre değerlendirilmesi gerekmektedir. I. Derece arkeolojik sit olan bir yerleşme, III. Dereceye düşürüldüğünde birçok kısıtlama ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla da varlığın tahrip olması durumu ortaya çıkabilmektedir. Sit derecelendirmesiyle ilgili özellikle turizm baskısının veya çeşitli yatırımların yapılacağı yerlerde sorunlar yaşanabilmektedir. Aynı durum Kentsel Arkeolojik Sit Alanları için de geçerlidir. Bu alanlarda yaşayan modern yerleşim alanlarındaki arkeolojik varlıkların, günümüz yaşantısıyla ilişkilerinin düzenlenip, koruma kullanma dengesinin sağlanması gerekmektedir. 702 sayılı Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşullarının belirlendiği Yüksek Kurul İlke



Kararında, 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar olarak tanımlanmış, koruma kullanma şartları belirlenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009b: 38-39). Mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümler getirilmesi, yapılacak uygulamada eski doku ile uyum kriterleri getirilmiştir. Gelişimini sürdüren, yaşayan şehirlerde kentsel arkeolojik sit alanlarında arkeolojik varlıkların korunması oldukça zor bir işlemdir. Bu alanlarda koruma kullanma dengesi göz ardı edilmeden özenli bir planlama yapılmalıdır. Örnek olarak İstanbul Sultanahmet Bölgesi 1995 yılından itibaren kısmen 1. derece arkeolojik sit, kısmen ise kentsel arkeolojik sit statüsünde bulunmaktadır (Res. 1). Ayrıca bölge Dünya Miras Alanı'dır. Anıtsal eserler ile ticaret, turizm ve konut işlevli yapılar bulunan bu bölgede turizme yönelik yeni yapılaşma baskısı, arkeolojik varlıklar için sorun yaratabilmektedir.

## Ören Yeri Kavramı

Arkeolojik alanlar içerisinde ören yerinin, mevzuatta sit alanından ayrı olarak tanımlanmasına gerek duyulmuştur. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda değişiklik yapılan 5226 sayılı Kanun'da Ören Yeri tanımı getirilmiştir. Buna göre; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli uygarlıkların ürünü olup, topoğrafik olarak tanımlanabilecek derecede yeterince belirgin ve mütecanis özelliklere sahip, aynı zamanda tarihsel, arkeolojik, sanatsal, bilimsel, sosyal veya teknik bakımlardan dikkate değer, kısmen inşa edilmiş, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanlar olarak tanımlanmıştır. Bu tanım 13.04.1989 gün ve 3534 sayılı Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun'un 1. Maddesinden aynen alınmıştır. Bu kanun Avrupa Mimari Mirasının Korunması Konvansiyonunun Türkçeye çevirisidir ve konvansiyonun TBMM'de görüşülmesi için yapılan çeviride "sites=sit" sözcüğü "ören yeri (sitler)" olarak çevrilmiştir. Çeviriden kaynaklanan çelişik durum ile yasaya alınan tanım aslında tüm siteleri açıklamakta iken yasada ören yerini açıklamaktadır (Madran – Özgönül 2005: 15). Kanunda yer alan tanımlamaya göre, ören yeri tam olarak arkeolojik sit alanı olma niteliğine kazandırılmamıştır. Ören yeri, tarihe tanıklık eden bir alanın, zaman içerisinde doğal çevrenin bir elemanı haline gelmesi ve bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir bütüncül değeri ifade etmektedir. Avrupa Mimari Mirasının Korunması Konvansiyonundaki sözleşmeciler, sit alanları ile ören yerleri arasında bir ayırım yapmamışlardır (Çolak 2011: 158-159).

## Arkeolojik Sit ve Mülkiyet

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve ilgili idari düzenlemeler kapsamında koruma altına alma kararları, mülk sahiplerinin mülkiyet haklarını etkilemektedir. Koruma altına alma kararı, mülkiyet hakkı üzerinde kısıtli bir kullanım getirip, alanın devlet malı niteliğinde sayılmasını oluşturmaktadır. Kültür ve tabiat varlıklarının korunması faaliyetleri sırasında, mülkiyet sahiplerine, bazı kullanımların yasaklanması, bazı kullanımların sınırlı olarak gerçekleştirilmesi gibi kısıtlamalar ortaya çıkmaktadır.

Arkeolojik varlıkların bulunduğu alanların mülkiyet durumu, kazı ve koruma çalışmalarını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu alanlarda gerekli kamulaştırmanın yapılması veya takas gibi çözümlere gidilerek mülkiyet sorunlarının giderilmesi gerekmektedir. Özel mülklerde, kamulaştırma işlemi gerçekleştirilmeden kazı ve araştırma yapmak çeşitli zorluklar içermektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, yeni kazı başvurularında ve devam eden kazı çalışmalarında alanın kamulaştırma ihtiyacı olmaması hususunu Kültür Varlıklarıyla İlgili Yapılacak Yüzey Araştırması, Sondaj ve Kazı Çalışmalarının Yürütülmesi Hakkında Yönerge'nin 4. ve 6. Maddelerinde karar altına almıştır.

Özel mülkiyette olan arkeolojik alanlarda, mülk sahibi tarafından çeşitli kullanımlara yönelik zararlar verilebilmektedir. Arkeolojik alanların üzerlerinde yerleşme olması kazı ve koruma çalışmalarını zorlaştıran bir diğer unsurdur (Res. 2-3). Çeşitli nedenlerle, arkeolojik siteler üzerinde bulunan mahalle veya köylerin taşınması gündeme gelebilmektedir. Aphrodisias kenti üzerinde Geyre yerleşmesi kurulmuş, ancak 1957 yılında meydana gelen deprem sonrasında meydana gelen hasarlar nedeniyle bugün bulunduğu yere taşınmıştır (Res. 4). Antik kent sur duvarları ile Geyre yerleşimi arasında yaklaşık 1 km'lik mesafe bulunmaktadır ve halen sur duvarları çevresinde tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir (Res. 5). Ancak yeni yerleşilen Geyre Köyü'nün de bir kısmının 1. Derece ve köyün tamamının 3. Derece sit alanı olması nedeniyle yerel halk oturdukları yapıların onarımında, Geyre etrafındaki kullanılabilir tarım alanlarının arkeolojik sit olması nedeniyle, kullanılmasında yaşanan sorunlarda, tüm diğer arkeolojik sit komşuluklarında olduğu gibi birtakım zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu durum halkın, arkeolojik alanla ilgili algılarında yaşamlarını zorlaştırmacı ve engelleyici bir etki olarak yer edinmesine neden olmaktadır<sup>9</sup>.

9 Aphrodisias ile ilgili bilgiler, Aphrodisias Yönetim Planı çalışmalarında alanda edindiğim deneyimler doğrultusunda kaleme alınmıştır.

1971 yılında Orman Bakanlığı tarafından yapılan Troia Tarihi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planında, Troia'yı da kapsayan alan genişleterek, yeni bir koruma sınırı belirlenmiştir. 1981 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, sit alanı ve Troia ören yeri giriş ve çıkış kapısındaki parsellerin kamulaştırılması ve tel örgüyle çevrilmesi kararını almıştır. Bu kararlar sit sınırları daha fazla genişlese de aşağı kenti kapsamamıştır. Bu nedenle aşağı kent kalıntılarının olduğu alan tarım alanı olarak kullanılmış ve mimari kalıntıların zarar görmesine neden olmuştur. 1991 yılında Kültür Bakanlığı tarafından gelişme planı ile alanın sınırlarını yeniden tanımlayarak kamulaştırılması gerekli arazileri, öncelikli kazı alanlarını, turizm tesis alanlarını, yeni yol güzergahlarını belirlemiş olsa da, uygulamada 1981 yılı sınırları aynı kalmıştır. Troia kazı ekibinin uğraşları ve önerileri ile Edirne Koruma Bölge Kurulu'nun 1995 tarihli kararı ile Troia'nın 1. Derece sit sınırları yeniden belirlenmiştir (Res. 6-7). Kalenin güneyindeki aşağı kenti içine alan kesim 1. Derece koruma alanı ve ören yeri sınırı olarak tanımlanmıştır. Aşağı kenti korumak amaçlı çit alanı genişletilmiştir. Özel mülkiyet sorunu nedeniyle bu bölgedeki tarım faaliyetleri büyük oranda devam etmiştir (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi 2009: 21-22).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 5. maddesinde taşınır taşınmaz kültür varlıklarının devletin malı niteliğinde olduğu açıklanmıştır. 5663 sayılı Kanun ile değişik 11. maddede ise, kültür varlıklarını koruma bölge kurullarınca birinci grup olarak tescil ve ilan edilen kültür varlıklarının bulunduğu taşınmazlar ile birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanlarındaki taşınmazlar zilyetlik yoluyla iktisap edilemeyeceği açıklanmıştır. 5917 sayılı Kanun ile değişik 15. maddede kamulaştırma hükümleri belirtilmiş, f) bendinde; sit alanı ilan edilen ve 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planında kesin inşaat yasağı getirilen taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bulunduğu parsellerin bütün parsel maliklerinin başvurusu ve karşılığında önerilen parsellerin kabulü koşulu ile Hazine arsa ve arazileri ile değiştirilebileceği, Bakanlık izni ile yapılan kazıların bulunduğu parsellerde, maliklerin başvurusu ve kabulüne ilişkin koşulun uygulandığı, 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı şartı aranmadığı, bu parsellerde bina varsa, malikinin başvurusu üzerine rayiç bedelinin ödeneceği şeklinde yasada yerini almıştır. Sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları ile Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik ile gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

## Arkeolojik Sit ve Planlama

Arkeolojik alanların, sit alanı ilanıyla birlikte, sit'in korunmasının alan ölçeğinde bir bütünlük içerisinde planlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla koruma içerikli uygulamaların da bir planlama dâhilinde oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilmesi gereken planlama sistemlerini ele aldığımızda, Koruma Amaçlı İmar Planları, Alan Yönetimi Planları ve Ören Yeri Çevre Düzenleme Projeleri karşımıza çıkmaktadır.

Arkeolojik Sitlerde koruma kullanma şartlarının belirlendiği 658 sayılı ilke kararında, 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sitlerde bir planlama olgusuna değinilmemiştir. Sadece 3. Derece Arkeolojik Sitlerde, arkeolojik değerlerin korunmasının gözetilmesi koşuluyla, arkeolojik sit alanlarında korumaya yönelik imar planı çalışmaları yapılabileceği öngörülmüştür. Planlama kavramının fiziksel bir planlamanın ötesinde, arkeolojik varlıkları bilimsel yöntemlerle açığa çıkartmak, korumak, değerlendirmek, sunumunu gerçekleştirmek gibi evrelerini de içeren bir süreç olarak bilinmesi gerekmektedir (Madran – Özgönül 2003: 22).

Çevre Düzenleme Projesi, ören yerlerinin arkeolojik potansiyelini koruyacak şekilde, denetimli olarak ziyarete açmak, tanıtımını sağlamak, mevcut kullanım ve dolaşımdan kaynaklanan sorunlarını çözmek, alanın ihtiyaçlarını çağdaş, teknolojik gelişmelerin gerektirdiği donatılarla gidermek amacıyla her ören yerinin kendi özellikleri göz önüne alınarak hazırlanacak düzenleme projelerini ifade etmektedir. Alan Yönetimi Planı ise, yönetim alanının korunmasını, yaşatılmasını, değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, işletme projesini, kazı planı ve çevre düzenleme projesi veya koruma amaçlı imar planını dikkate alarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin, yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarını ve bütçesini de gösteren, her beş yılda bir gözden geçirilen planlardır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2009a: 3-4).

Ülkemizde koruma ile ilgili sorunların genellikle uygulamaların yanlışlığı ve bilinç eksikliğinden kaynaklandığı göze çarpmaktadır. Ancak arkeolojik sitlerle ilgili mevzuatın güncellenerek eksikliklerin giderilmesi yoluna gidilmelidir. Koruma mevzuatındaki tanımlar bilimsel esaslara oturtulmalıdır. Arkeolojik Sitlerde derecelendirme, hem göreceli karar alınmasına hem de her arkeolojik alanın kendine özgü niteliklerinden kaynaklanan durumunun gözden kaçmasına neden olmaktadır. Hangi alanın hangi özelliklerinden dolayı derecelendirildiği hakkında Türkiye genelinde kabul gören, ortak bir fikir birliği oluşturan bilimsel ilkeler bulunmamaktadır. Bu bağlamda ülkemiz dışında uygulanmayan sit derecelendirmesinin kaldırılarak, arkeolojik sit ve

etkileşim alanının bir plan dâhilinde korunması amaçlanmalıdır. Arkeolojik varlıkların bulunduğu alana etkileşim alanı ile birlikte bütüncül olarak yaklaşılması ve korumaya/bilimsel araştırmalara yönelik planlamaların yapılması gerekmektedir.

Dr. Müge Savrum Kortanoğlu  
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı  
İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü  
(Tarihi Yarımada) Hobyar Mahallesi, Büyük Postane Caddesi, No:72 Kat:3  
Fatih-İstanbul / Türkiye  
E-mail: mugesavrum@gmail.com

## The Archaeological Sites and the Problem of Grading

The Archaeological sites have a special possession among the immovable cultural properties that classified as Site to protect. This possession based on being unique and unrepeated. The protection requirement of Archaeological sites caused the Archeological Site classification and also giving a special possession of cultural remains and its buffer zone. In other words the main reason of archaeological site classification is taking precautions for archaeological properties.

One of the main objectives of the protection the archaeological sites, is generating the inventory of cultural properties by way of complete documenting the archaeological areas. The inventory of cultural properties was made under the control and management of ministry of culture and also with participation of various institutions and organizations. It is important to determining any cultural properties during the planning process before any public and constructional Project. The defining and the grading of Archaeological site priority level should base on scientific methods. The listing and determining the borders of cultural sites provide ensuring the protection of state. The archaeological excavations can affected the borders and the grading of sites. Fort that reason the decisions that were made and the determinations can be renewable. As a part of general protection Works, the listing, includes various problems and opinions.

The term "Site" was defined outlaw in "Law on the Conservation of Cultural and Natural Property". It isn't included the "archaeological site". The define of the archaeological Site were made and also classified in three sub-groups in No. 658 of the Guiding Principle by High Council of Monuments and Sites. However this Guiding principle and the Regulation codex for the survey and listing of sites give no clear Picture of criteria fort his classifying. In some cases this general problem causes unscientific and relative determinations in solutions, especially in touristic regions.

The property status of Archaeological areas directly concern to excavations and protection activities. Besides the "Sit regulations", affected the property right of landowners. A general solution fort the problems of landowners, are the expropriation and the property swapping.

Another important topic for the archaeological areas, was the organizing the site protection in scope of field. The concept of planning is a process that contains the revealing the archaeological material with scientific methods as well as protection and presentation of areas.

As a result, some precautions must be taken to getting better results. First of all the regulations of Archaeological Site must be updated. The classification and grading of Site term, which did not exist outside of Turkey, should be ended. The archaeological area must be taken as a whole part for getting better protection organizations.

## Kaynakça

- Çolak, N. İ.  
2011 *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku*, İstanbul.
- Kanadoğlu, S.  
2003 *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku*, Ankara.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ve Antalya Valiliği  
1991 *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu* (14-16 Ekim 1991), Antalya.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı  
2009a *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, Ankara.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı  
2009b *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları*, Ankara.
- Madran, E.  
2010 “Koruma Mevzuatı Bağlamında Belgeleme”, M. Uçar – Y. S. Yılmaz (eds.), *Taşınmaz Kültür Varlıklarını Tespit ve Belgeleme Yöntemleri Sempozyumu*, Mersin: 89-95.
- Madran, E. – N.Özgönül  
2003 “Arkeoloji/Planlama ve Uluslar arası Yaklaşımlar”, *Planlama Dergisi* 2003/2: 21-25.
- 2005 *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, Ankara.
- Marchetti, N.  
2011 “Sigilli dell’eta del Bronzo Dalla Regione di Gaziantep in Turchia”, N. Marchetti (ed.), *Kıvku*, Bologna: 13.
- Özbaşaran, M. – O.Tanıncı  
2001 “Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri TAY Projesi”, G. Pulhan (ed.), *Cogito* 28, İstanbul: 284-291.
- Özdoğan, M.  
2006 “Tahribat ve Öneriler”, N. Başgelen (ed.), *Toprağın Altındaki Geçmiş Arkeoloji*, İstanbul: 49-54.
- Sartre, J.P.  
1943 (2009) *Varlık ve Hiçlik*, T. Ilgaz, G. Çankaya Eksen (çev.), İstanbul.
- Serdaroğlu, Ü.  
1990 “Arkeolojik Sitlerde Koruma, Kullanma ve Planlama Sorunları”, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı*, Ankara: 69-74.
- Tatar, E. – M. Özdoğan – N. Başgelen  
1993 *2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkındaki Kanun Taslağına Gerekçeleriyle Birlikte Öneriler*, İstanbul.



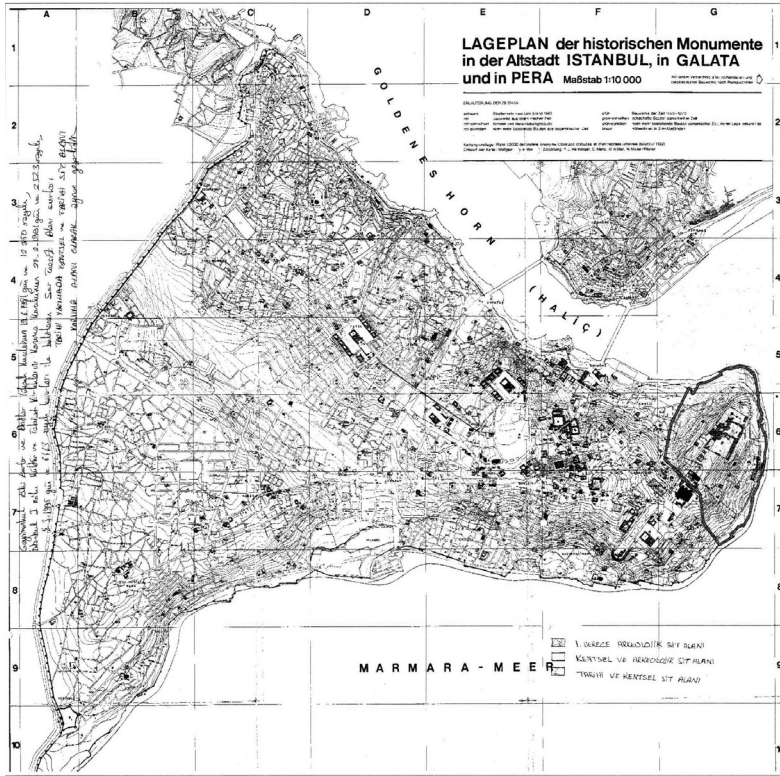
Unesco Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi  
2009 *Türkiye'nin Dünya Miras Alanları*, Ankara.

## **İnternet**

[www.kulturturizm.gov.tr](http://www.kulturturizm.gov.tr)

[www.kvmgm.gov.tr](http://www.kvmgm.gov.tr)

[www.icomos.org.tr](http://www.icomos.org.tr)



Res. 1 İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.7.1995 gün ve 6848 sayılı kararı ile belirlenen İstanbul Tarihi Yarımada 1. Derece Arkeolojik Sit Sınırı (İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)



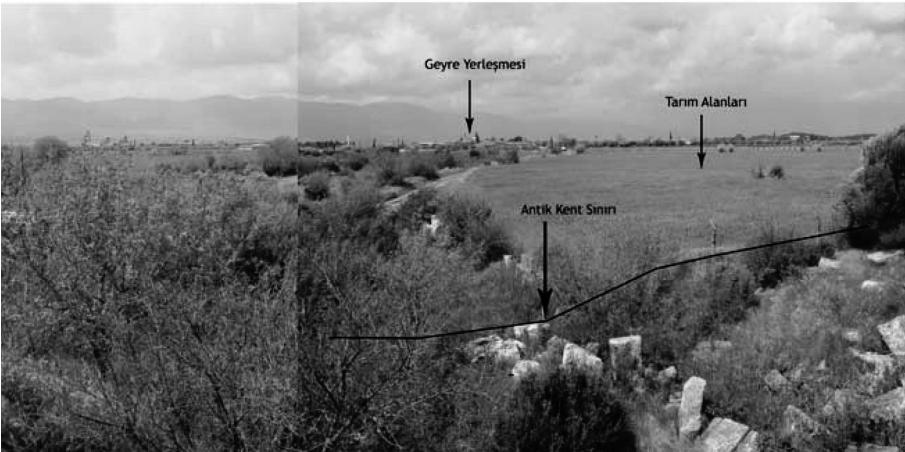
Res. 2 Zincirli Höyük ve modern yerleşim (Marchetti 2011: 13)



Res. 3  
Zincirli Höyük ve modern yerleşim (Müge Savrum Kortanoğlu Arşivi 2010)



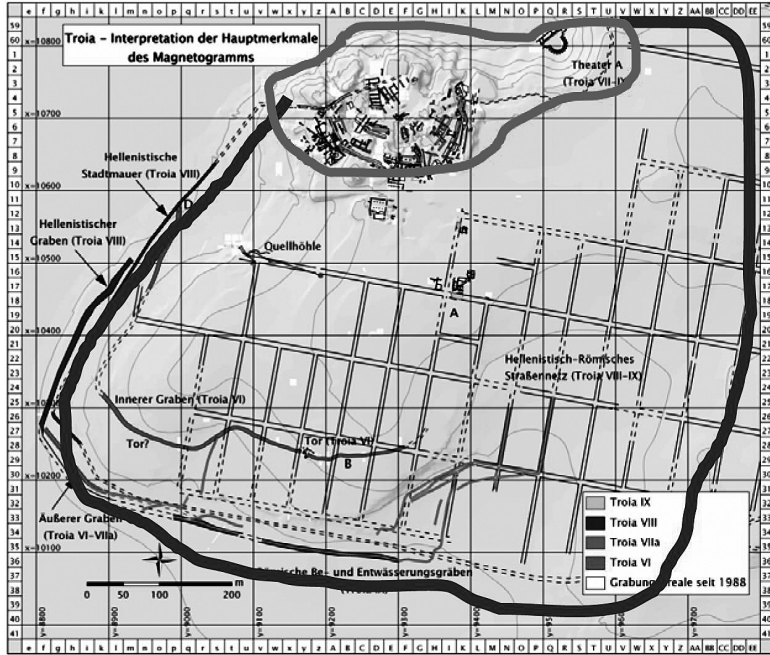
Res. 4 Aphrodisias Antik Kenti ile Geyre yerleşmesinin konumu (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Arşivi)



Res. 5 Aphrodisias Antik Kentte bitişik tarım alanları ve Geyre yerleşmesi (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehircilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Arşivi)



Res. 6 Troia'nın 1981 yılında çekilen çitli koruma alanı sınırı (güneyden)  
(UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi  
2009: res.13)



Res. 7 Troia'nın 1981 ve 1995 koruma sınırları (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu  
Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi, 2009: şek.15)